

Ålmåj, Áhkká ja Niejdda / Mannen, Kvinna og Jenta

Sámij bassetjáhká / samenes hellige fjell

AV MARIT MYRVOLL⁶

Denne artikkelen ser på noen aspekter og utfordringer relatert til immateriell samisk kulturarv, nærmere bestemt tro og forestillinger knyttet til tradisjonelle samiske fjell. I samisk mytologi finner vi mange ulike helligsteder som for eksempel innsjø, skog, fjell, stein og andre naturformasjoner, men her fokuseres det kun på fjell som hellige steder. Samiske hellige fjell er både høye og lave, alenestående eller del av fjellmassiv, og de har ulike samiske navn, for eksempel Sáivu, Bassi, Áiles, Háldi, avhengig av hvilket samisk språk det snakkes i området der de ligger. De finnes i alle samiske områder og er omfattet av kulturminneloven (Myrvoll 2017).

Hellige fjell finnes ikke bare i hele det samiske bosettingsområdet, vi finner slike fjell på alle verdens kontinenter (Myrvoll 2009). Selv om religion og tro er forskjellig, er det likevel noen likheter i forestillingene. Disse fjellene er ansett å være av en annen orden enn landskapet rundt, og det er ofte knyttet strenge regler for atferd her, inkludert tabuer (Eliade [1957] 2004). Mangel på respekt for et helligsted kan medføre sanksjoner fra guddommen. Også når det gjelder tradisjonelle samiske hellige fjell, er det for flere bevart fortellinger om tabuer og hva som skjer hvis noen ikke respekterer disse.

⁶ Artikkelen er i hovedsak basert på diskusjoner i prosjektet «Søken i samiske stedsnavn», som i 2016 var et samarbeidsprosjekt mellom Mearrasámi Diehtoguovddáš/ Sjøsamisk kompetansesenter, Porsanger og Várdobáiki sámi guovddáš/Várdobáiki samisk senter, Evenes. Takk til de øvrige deltakere Svanhild Andersen, Sigvald Persen, Steinar Nilsen, Kjersti Myrnes Balto og Klemet I Hætta. En ekstra takk til Svanhild Andersen som har diskutert og kommentert denne artikkelen.

I dag kan det være utfordrende å finne samiske hellige fjell, enten man leter etter stedsnavn på kart eller spør personer om de kjenner til slike fjell. Eksternt styrte faktorer, som et religionsskifte fra samisk til kristen religion og et språkskifte fra samisk til norsk, har bidratt til at fortellinger om tro og praksis, som for eksempel å hilse fjell med respekt, har forstummet mange steder, samt til at sakrale navn på kart er borte (Sandøy 2011). De fysiske fjellene stiger fortsatt i det synlige landskapet, men på mange steder har de usynlige hellige fjellene forsvunnet fordi fortellingene om dem ikke fortelles lenger. Forbindelsen mellom den synlige og usynlige virkeligheten er brutt. I skriftlige kilder finner man ofte kun korte beretninger.

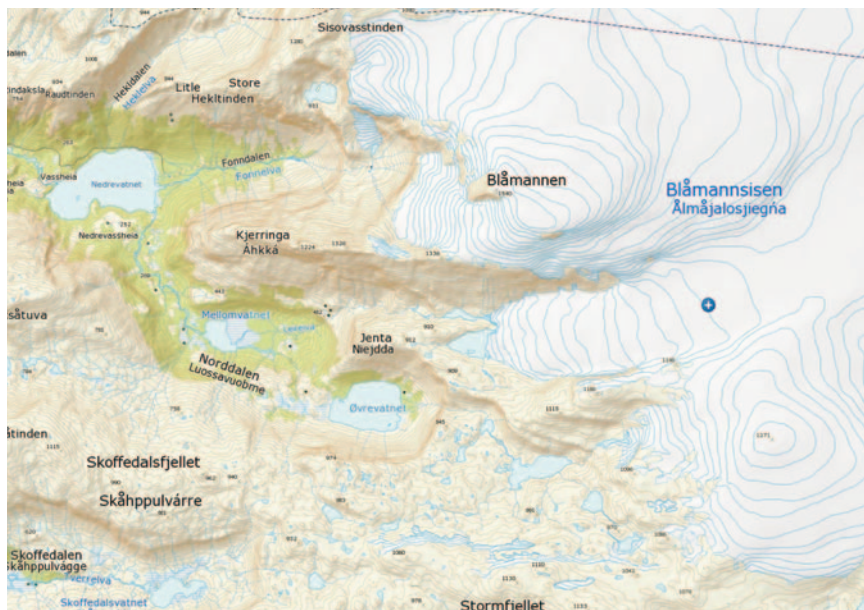
Et unntak når det gjelder stedsnavn, er fjellet Bassečohkka (Heligtinden) på Tjeldøya i nordre Nordland. Av rundt ti kjente samiske hellige fjell i Sør-Troms og Nordre Nordland (Manker 1957; Qvigstad 1926; Qvigstad 1932), er det kun Bassečohkka som har et tilsvarende navn i norsk språkdrakt, noe som sannsynliggjør hvor sentralt og viktig det hellige fjellet må ha vært for folk i regionen. Ikke en gang et generelt språkskifte fra samisk til norsk har endret navneinnholdet. Selve stor-noaiden viser seg hvert år rundt midtsommer i Bassečohkkas østvegg. Da er snøsmeltinga kommet så langt at den snøen som ligger igjen i fjellsida, danner en enorm figur som ligner en person med tromme i den ene hånden og hammer i den andre. Liknende figurer kjenner man fra den samiske tromma, der noaiden er avbildet med tromme og hammer (Myrvoll 2009).

Selv om den stedlige befolkningen ikke erindrer noen fortellinger eller andre overleveringer om samiske hellige fjell, kan det likevel være fruktbart å «jakte» samiske hellige fjell på kart, både på historiske så vel som dagens kart. Med utgangspunkt i stedsnavn med leddet *áhkku* (n-sa)/*áhkká* (n-sa)/*aahka* (s-sa), er kjønn et av perspektivene man kan nytte. På nordsamisk betyr *áhkká* kone, hustru eller yngre kvinne, og *áhkku* betyr bestemor eller gammel kvinne, og det finnes mange stedsnavn som begynner med *áhkku/áhkká* eller det norske ordet *kjerring*. Begge er vanlige navn på offersteiner eller klipper (Sveen 2003). *Aahka* er sørsamisk for *áhkká*. Alle disse var vanlige gudinnenavn. Gudinner

som i det sørsamiske området kalles Maadteraahka, Saaraahka, Oksaahka og Joeksaahka synes å ha vært ukjente i nord (Rydving 2003:12).

Som sagt er gudinne en av betydningene til det samiske *áhkku/áhkká/aahka*. Det kan derfor tenkes at mange av de Kjerringnes som finnes langs kysten, eller fjell som kalles kjerring, kan være en oversettelse av *áhkku/áhkká/aahka*, og disse kan ha vært ansett som hellige steder innenfor en samisk religiøs virkelighetsforståelse. Kjerring finner vi som navn på fjell flere steder, og langs kysten og ved innsjøer finner vi mange Kjerringnes. Bak Kjerringneset eller Áhkkánjárga kan det reise seg fjell og ligge landskap med førsteledd *áhkká/aahka*, som ved Røssvatn i Nordland: Aahkannuelie, Aahkansjurhtjie (Kjerringtinden) og Aahkanjaevrie (Kjerringvatnet). Et annet eksempel er fjellet Áhkká (Tøtta) i Ofoten, som har gitt det samiske navnet til Narvik: Áhkkánjárga.

Samiske hellige fjell kan også ha mannsnavn. I pitesamisk område finner vi Álmáj (Blåmannen) som har gitt den omkringliggende breen sitt navn på både samisk og norsk: Álmájosjiegna og Blåmannsisen. Vest for breen finner vi Áhkká med det norske navnet Kjerringa og i sørvest finner vi enda en versjon av både kjønns- og aldersbetegnede fjell. Der står Niejdda med norsk navn Jenta. Dette er et eksempel på at *áhkká/aahka* ikke er alene i landskapet, men står i et relasjonelt forhold til nærliggende fjell med andre kjønns- eller aldersbetegnelser. En hel familie i et samisk brukslandskap. Ei kvinne i reindriften fra dette området fortalte meg at faren hennes hadde omtalt disse fjellene som spesielle. Som barn hadde hun ikke lyttet, og visste dermed ikke mer om fjellene. Sørøst for Álmájosjiegna eller Blåmannsisen finner vi Sulitjelma-fjellene som omtales som samiske helligfjell ifølge tradisjonen (Manker 1957). Videre sier Manker at samene helst unngikk dette fjellmassivet som har topper med navn som Sulis-Kongen, Dama og Knekten. På tross av å ligge i et samisk brukslandskap, er ingen samiske navn bevarte, men de norske navnene, hentet fra en vanlig kortstokk, betegner også et relasjonelt forhold mellom disse fjellene og gjenspeiler kanskje eldre trosforestillinger.

I Sulitjelma i Fauske kommune ligger Ålmåjosjegña/Blåmannsisen med stedsnavnene Åhkká (Kjerringa), Ålmåj (Blåmannen) og Niejdda (Jenta) (Norgeskart.no).

Det er særlig dualismen mann–kvinne som kan vise seg i navn på hellige fjell. Der det er et fjell med kvinnebetegnelse, finnes det ofte et fjell med mansnavn, og ikke sjelden er det også et fjell med en barnebetegnelse, som for eksempel ei datter.

I Dunderlandsdalen i Rana kommune ligger Stoere Aahkavaerie (Kjerringfjellet), Ohtje Aahkavaerie (Litjkjerringfjellet), Jånghkervaerie (Junkerfjellet) og Jånghkere (Junkeren). Junkeren er betegnet som den øverste av alle samiske landguder (Læstadius [upubl. 1840] 2003:94). Også fra Varanger kjenner vi guden Steinjunkeren på det hellige fjellet Alda (Sveen 2003). I tillegg har flere elementer av dette Dunderdalslandskapet fått navn etter fjellene: Jånghkeregovre (Junkerskardet), Jånghkerejaavretje (Junkerskardtjønna), Stoere Aahkajaevrie (Kjerringvatnet), Aahkajohke (Kjerringelva), Aahkagovre (Kjerringskardet),

samt noen stedsnavn som kun er på norsk på kartet Norgeskart.no: Junkeråga, Kjerringfjellvatnet, Kjerringfjelltoppen, Litjkjerringvatnet.

Aahkavaerie og Jånghkervaerie med flere andre stedsnavn som betegner et hellig landskap i Dunderlandsdalen i Rana kommune (Norgeskart.no).

Ved Idjajávri mellom Karasjok og Lakselv er alle landskapsnavn i hovedsak på nordsamisk. I likhet med det første eksemplet fra Fauske kommune, finner vi også her fjell med kjønns- og aldersbetegnelser. Navnene indikerer at dette er hellige fjell: Stuorra Gállovárri, Unna Gállováráš, Áhkuvárri samt Nieiddaidvárri. Som i Dunderlandsdalen i Rana kommune er det også her mange landskapsnavn med samme førsteledd som fjellene: Gállovárroavvi, Gállovárjohka, Gállojávri og Gállovárluoppal, samt Nieiddaidjávrrit og Nieiddaidjohka. I landskapet mellom barnebetegnende og voksenbetegnende stedsnavn ligger Si-eiddjávri, Sieiddenjunni, Sieiddejohka og Sieiddejohjeaggi. Førsteleddet *sieidde* betyr offerstein på norsk, og viser at det har vært en religiøs praksis i området.

Ved Idjajávri mellom Karasjok og Lakselv finner vi fjellene Stuorra Gállovárri, Unna Gállováráš, Áhkuvárri og Nieiddaidvárri, i tillegg til flere andre landskapsbeskrivende navn med samme førsteledd som et av fjellene (Norgeskart.no).

Akkurat den relasjonelle navnsettingen på kjønns- og aldersbetegnede samiske hellige fjell i større landskapsområder har ikke vært gjenstand for samisk stedsnavnforskning opp til nå, på tross av at slike landskap «er fylt med mening» (Rydving 2010:123). I denne artikkelen er bare noen ganske få eksempler på hellige fjell i et felles landskap omtalt, og disse er funnet ved nærlesing av dagens kart og med hjelp av litteratur og kildemateriale om hellige fjell. Det er ikke funnet omtaler av konstallasjonen kvinne-mann-datter i det skriftlige materialet når det gjelder hellige fjell, noe som kan tyde på flere årsaksforhold; enten har man ikke snakket med personer som hadde kunnskap om disse fjellene, eller kanskje har ikke personene fortalt hva de har visst. Et annet alternativ er at de intervjuede personene ikke selv har visst om hellige fjell med ulike kjønns- og aldersbetegnelser. Fortellingene kan ha vært forstummet da materialet ble samlet inn.

Det kan være spennende å undersøke kart, både historiske og nåtidens kartverk, for å lære mer om tradisjonelle sakrale samiske landskap, men en dypere undersøkelse fordrer samtaler med lokalbefolkningen og deres forhold til landskapet de ferdes i, samt fortellinger de har hørt. Ved å kombinere kompetanse om samisk religion og språk, samt historie og samfunn, vil ny kunnskap om samers forhold til landskap man har bebodd/bebor og brukt/bruker kunne utvikles, og man kan få en dypere innsikt i samisk tro og praksis.

LITTERATUR

- Andersen, Svanhild & Marit Myrvoll (2016). Søken i samiske stedsnavn. Rapport til Norsk Kulturråd av prosjekt ref.nr. ES464649. Upubl.
- Eliade, Mircea ([1957] 2004). *Det hellige og det profane*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Kartverket. <http://www.norgeskart.no/> (besøkt november 2017)
- Kulturminneloven. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50#KAPITTEL_1 (besøkt november 2017)

- Læstadius, Lars Levi (2003). *Fragmenter i lappska mytologien: Gudalära*. Tromsø: Angelica.
- Manker, Ernst (1957). Lapparnas heliga ställen: kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska Museets och Landsantikvariernas fältundersökningar. Stockholm: Gebers.
- Myrvoll, Marit (2009). Nåjden i Bassevárre. *Bårjås*. Drag: Árran lulesamisk senter.
- Myrvoll, Marit (2017). Gosa bássi várit leat jávkan? Where have all the sacred mountains gone? In *Experiencing the Sacred Arctic: Sacred Sites, Indigenous Peoples and the Law*. Red. L. Heinämäki, T. Herrmann & F. Stammer. Cham: Springer.
- Qvigstad, Just (1926). Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. Oslo Etnografiske Museums Skrifter, bind 1, hefte 5. Oslo: A. W. Brøggers Boktrykkeri.
- Qvigstad, Just (1932). *Lappische Heilkunde*. Oslo: Aschehoug.
- Rydving, Håkan (2003). Traditionell nordsamisk religion omkring år 1700. *Mytisk landskap: ved dansende skog og susende fjell*. Red. A. Sveen. Stamsund: Orkana.
- Rydving, Håkan (2010). *Tracing Sámi Traditions: In Search of the Indigenous Religion among the Western Sámi during the 17th and 18th Centuries*. Oslo: Novus.
- Sandøy, Ragnhild (2011). Instruksjer om fornorskning av samiske stedsnavn på kart. http://samenes-historie.origo.no/-/bulletin/show/629450_instruksjer-om-fornorskning-av-Sámiske-stedsnavn-paa-kart?ref=checkpoint (besøkt november 2017)
- Sveen, Arvid (2003). *Mytisk landskap: ved dansende skog og susende fjell*. Stamsund: Orkana.

ABSTRACT

This article looks at some aspects and challenges related to intangible Sámi cultural heritage; in particular, beliefs and perceptions associated with traditional Sámi sacred mountains. We find the mountains all across the Sámi traditional settlement area. The article's focus is on sa-

dīn 2/2018

cred mountains that occur in groups in the landscape, with names that reflect family relations, different gender, and age. The examples are from both the South Sámi, the Lule Sámi, and the North Sámi area.

KEYWORDS: sacred mountains; gender-names; age-names; family relation-names; Sámi